

УДК 37(477)

О. М. РУДЬ

кандидат філологічних наук, доцент

КЗ “Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ІДЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ СУМЩИНИ СЕРЕДИНИ XVIII–XIX СТ.

У статті висвітлено питання реалізації основних західноєвропейських ідей педагогічної майстерності в навчальних закладах Сумщини середини XVIII–XIX ст. Розглянуто вплив на професійну підготовку вчителя Сумщини досліджуваного періоду, розвиток його педагогічної майстерності наукових праць видатних західноєвропейських мислителів Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Й. Базедова, Е. Траппа, Ф. Рохова, Г. Дінтера, І.-Ф. Гербарта, А. Дістервега та ін. Зазначено становлення системи формування педагогічних кадрів у регіоні, підвищення ролі вчителя в житті суспільства та розуміння важливості особистісних якостей педагога у здійсненні навчально-виховного процесу та в системі майстерної педагогічної взаємодії з учнями.

Ключові слова: педагогічна майстерність, ідеї педагогічної майстерності, професійна підготовка вчителя, вчитель-майстер.

Інтеграція України в єдиний світовий освітній простір вимагає нових підходів до професійної підготовки сучасного вчителя, який не просто передає знання учням, а залучає їх до самостійної пошукової діяльності, вчить мислити та розмірковувати, використовуючи набуті знання, відстоювати свої погляди та поважати думку інших людей. А це, у свою чергу, потребує від учителя постійного професійного зростання, оволодіння інноваційними технологіями навчання та методами виховання, удосконалення педагогічної майстерності.

Вивчення та впровадження в навчально-виховний процес західноєвропейських ідей педагогічної майстерності, здійснення ретроспективного аналізу їх реалізації в освітніх закладах Сумщини є важливими для професійного саморозвитку й самовдосконалення вчителя, для подальшого реформування галузі освіти в Україні та поглиблення інтеграційних процесів.

Аналізу педагогічної діяльності мислителів Західної Європи, їх поглядів на особистість учителя, його професійну майстерність присвячено праці А. Будиловича, М. Демкова, А. Джуринського, С. Золотарьова, П. Мору, А. Салихановича, П. Соколова, К. Шмідта та ін.

Історію зарубіжної педагогіки, різноманітні педагогічні течії та напрями як ознаку свободи західноєвропейської думки розглядають у наукових дослідженнях Н. Абашкіна, Н. Константинов, В. Кравець, Є. Мединський, А. Піскунов, А. Сбруєва, М. Шабаєв та ін.

Культурно-освітні взаємозв'язки України та Західної Європи в їх ретроспективному вимірі посідають важливе місце в сучасних педагогічних дослідженнях Б. Года, О. Лавріненка, Ю. Радченко та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації західноєвропейських ідей педагогічної майстерності в освітніх закладах Сумщини середини XVIII–XIX ст.

Ідеї західноєвропейського просвітництва набули значного поширення на Сумщині в середині XVIII–XIX ст. Серед представників передової інтелігенції варто відзначити французьких філософів, політичних і літературних діячів Ф. Вольтера, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, Г. Маблі та інших, під впливом творчості яких відбувається переорієнтація на західноєвропейські духовні цінності з одночасним збереженням національних здобутків.

Значний вплив на становлення та розвиток педагогічної освіти Сумщини середини XVIII–XIX ст., на підготовку вчителя-майстра мали погляди визначного представника французького просвітництва Д. Дідро (1713–1784 рр.). Він високо цінував роль освіти й виховання в формуванні особистості учня. Чільне місце в цьому процесі він відводив педагогічній майстерності вчителя.

У своїй праці “План університету чи школи публічного викладання всіх наук для Російського уряду”, написаній за дорученням імператриці Катерини II, Д. Дідро виклав свої погляди на структуру народної освіти, зміст і методи викладання в навчальних закладах різного типу. Він радив створювати навчальний план з урахуванням взаємозв'язку й взаємозалежності наукових знань. Навчальний процес необхідно здійснювати в кожному навчальному році за окремим розділом шкільної програми.

Д. Дідро розробив детальні рекомендації щодо режиму роботи навчального закладу й розпорядку дня учнів. Різко виступав проти тілесних покарань вихованців і підтримував різноманітні заохочення за старанність, добросовісне виконання уроків, за навчання, радив запроваджувати премії, нагороди тощо.

Особливу увагу дослідник приділяв особистості педагога, до якої висував значні вимоги, серед яких – чесність, душевна чуйність, терпіння, добра вдача. Необхідною якістю вчителя, як наголошував Д. Дідро, є глибокі знання свого предмета [5, с. 261–263].

Завдання педагога, на думку Д. Дідро, – зробити з кожного свого вихованця чесну людину, сформувати в нього такі риси, як твердість і справедливість, розвинути його розум, широту кругозору, прищепити смак до всього “істинного, прекрасного, великого, доброго”, турбуватися про зміцнення здоров'я вихованців [1, с. 357; 3, с. 225]. Для цього вчитель сам повинен постійно вдосконалювати професійну майстерність, начатися й працювати разом з учнями. Д. Дідро звертав увагу на належне методичне забезпечення, необхідність гарних підручників, порадників для вчителів.

На його думку, відповідальність педагога за виконання професійних обов'язків значно б зросла за умови достатнього матеріального забезпечення. Учителів після певної кількості років бездоганної роботи необхідно забезпечити пожиттєвою пенсією, надавати додаткові кошти для сплати за

квартиру. “Якщо заняття учителя будуть оплачувати добре, якщо його професію будуть поважати, якщо отримувана плата буде єдиним джерелом його існування, і якщо він знає, що, втративши посаду, він позбавиться і поваги, і засобів існування, ручаюсь, що вчитель буде добросовісним” [3, с. 225].

Для кращого підбору вчителів Д. Дідро вважав за необхідне оголошувати конкурси, але не радив допускати на вчительські посади духовних осіб, крім богословських факультетів [1, с. 357; 5, с. 261].

Його ідеї поступово втілювали в педагогічну практику Сумщини ХІХ ст. Архівні матеріали свідчать про те, що випускники гімназій мали змогу обіймати посаду вчителя лише після розгляду повітовою училищною радою необхідних документів і складання відповідних іспитів.

Представники українського просвітництва, передові діячі культури та мистецтва середини ХVІІІ–ХІХ ст., об’єднуючись за своїми переконаннями в гуртки, пропагували необхідність духовного вдосконалення, стверджували думку про рівність усіх людей, виступали з критикою існуючого суспільного ладу, вимагали демократизації суспільства. Вони свято вірили в перетворювальну силу освіти та науки. За їх ініціативи відкривали народні школи, будували церкви, створювали музеї, бібліотеки тощо.

Одним із таких просвітницьких гуртків на Сумщині другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст. була Попівська академія, очолювана О. Паліциним. Як згадував пізніше гуртківець В. Каразін, “усіх членів цього гуртка виховували на творах просвітительської французької літератури кінця минулого століття, вони були прихильниками нової західноєвропейської освіти” [7, с. 210]. Сам О. Паліцин перекладає твори Вольтера (“Природний закон”), Ж.-Ж. Руссо (“Нова Елоїза”), Жарардена (“Про складання ландшафтів”), Депіля (“Дифірамб на безсмертя душі”), Сен-Ламберта (“Пори року”) та ін.

Наслідуючи Ж.-Ж. Руссо, О. Паліцин вважав, що педагогічна майстерність учителя виявляється в умінні викласти складний теоретичний матеріал у доступній для дітей формі, пов’язати його зі світом, у якому живе дитина. Тому уроки в Попівській академії часто проводили в полі, саду, на городі. Учні знайомилися з основами агрономії, садівництва, скотарства.

Ідея спорідненості освіти й виховання з природою людини, порушена Ж.-Ж. Руссо, пронизує твори українського філософа-гуманіста Г. Сковороди, який неодноразово відвідував просвітницький гурток О. Паліцина. Він наголошує на тому, що виховання посилює природні можливості дитини, сприяє формуванню “істинної” людини. Г. Сковорода попереджає батьків і педагогів про негативні наслідки навчання та виховання без урахування природних можливостей. Тому до особистості вихователя, його професіоналізму ставить високі вимоги, співзвучні з поглядами західноєвропейських мислителів.

Аналізуючи просвітницьку діяльність членів Попівської академії, Є. Ковальов зазначає: “... у особі О. Паліцина ... з’явився “розсадник” західноєвропейського просвітництва, переважно просвітницької й філантро-

півної літератури минулого століття” [8, с. 312–313]. Члени Попівської академії захоплюються творами німецьких філантропів, зокрема Й. Базедова, Х. Зальцмана, Е. Траппа та інших, перекладають та поширюють їх серед передової інтелігенції Сумщини, а також підтримують погляди філантропів на викладання як мистецтво.

Оскільки кожному мистецтву потрібно вчитися, учителю також потрібна спеціальна підготовка. На цьому неодноразово зауважував засновник першого філантропіна – навчально-виховного закладу інтернатного типу – Й. Базедов (1723–1790 рр.).

Він розглядав філантропін як “розсадник справжніх учителів народу” [6, с. 187]. У навчально-виховному закладі, який Й. Базедов заснував у 1774 р. у Дессау, педагогічній майстерності майбутнього вчителя, його професійній компетентності приділяли особливу увагу.

У праці “Уявлення друзям людства та заможним особам про школи, заняття й вплив їх на суспільний добробут” (1768 р.) Й. Базедов пропагував відкриття вчительських семінарій із практичними школами при них, у яких майбутні педагоги мали б можливість проводити пробні уроки, шліфувати свою професійну майстерність.

Під впливом цієї думки та на вимогу часу при жіночих гімназіях Сумщини, випускниці яких складали іспити на звання народної вчительки чи домашньої наставниці, відкривають початкові школи, де гімназистки закріплювали на практиці свої теоретичні знання, проводили уроки та виховні заходи зі школярами.

Кращі ідеї філантропів утілилися в навчально-виховному процесі закладів освіти Сумщини в середині XVIII–XIX ст. Вихованців Попівської академії О. Паліцина, Хрестовоздвиженського трудового братства М. Неплюєва, як і учнів філантропів, привчали до сільськогосподарської та ремісничої праці. Вони працювали на присадибних ділянках, займалися моделюванням, виготовляли необхідні для життєдіяльності навчального закладу речі.

Втілюючи думку філантропів про те, що всебічне фізичне виховання людини починається з елементарних правил гігієни, у педагогічних класах Сумської першої жіночої гімназії вводять гігієну як навчальний предмет. Уроки гімнастики стають обов’язковими для всіх учнів гімназій.

Підтримуючи ідею Е. Траппа про необхідність викладання життєво-важливих навчальних дисциплін, засновник Хрестовоздвиженського трудового братства М. Неплюєв запроваджує у своїх школах вивчення таких предметів, як законодавство, агрономія, бджолярство, зоотехнія, молочна справа, основи ветеринарії, землеробство із садівництвом, скотарство, лісове господарство тощо.

У навчальних закладах Сумщини досліджуваного періоду з метою формування мовної компетентності, підвищення культурного рівня майбутніх педагогів учнів ознайомлювали з кращими художніми творами світової літератури. Вивчення іноземних мов у гімназіях, як і в філантропінах,

будували на принципах діалогічності. Майбутні педагоги виступали з науковими рефератами на літературних читаннях і вечорах, декламували кращі твори російських і зарубіжних авторів.

Важливого значення учнівському самоврядуванню як формі управління справами шкільного колективу надавав засновник Хрестовоздвиженського трудового братства М. Неплюєв. За аналогією до сенату Й. Базедова, він створює Братську Думу з практично необмеженими повноваженнями. Як і в філантропії Й. Базедова, найвищою нагородою для вихованців було відвідування суботніх вечорів, які проходили в кімнаті попечителя.

Підтримуючи думку філантропістів про необхідність спеціальної підготовки вчителів, німецький педагог, реформатор сільської школи Ф. Рохов (1734–1805 рр.) підготував декілька книг, які стали своєрідним дороговказом для педагогів Сумщини в розвитку їх професійної майстерності. Праці “Досвід шкільної книги для селянських дітей” (1772 р.), “Інструкція для сільських учителів” (1773 р.) містять методичні рекомендації вчителям щодо викладання різних предметів. Ф. Рохов націлював педагогів на те, щоб навчання проходило якомога приємніше з використанням наочності. Значну увагу звертав на мовленнєву компетентність учителя, від якого вимагав глибоких знань рідної мови. Наголошував на необхідності розвитку в учнів уміння розмірковувати.

Варто зазначити, що погляди західноєвропейських мислителів на важливість мовно-мовленнєвої та комунікативної компетентності для майбутньої професійної діяльності вчителя мали значний вплив на розвиток системи підготовки педагогічних кадрів Сумщини. Розширюється перелік іноземних мов, рекомендованих до вивчення майбутнім педагогам, запроваджують нові методи та форми роботи над збагаченням словникового запасу учнів. Бібліотечні фонди навчальних закладів постійно поповнюються методичною та художньою літературою, різноманітною періодикою.

Про значний вплив західноєвропейських ідей на становлення вчителя Сумщини XIX ст., розвиток його педагогічної майстерності свідчать дружні стосунки М. Неплюєва з передовою інтелігенцією зарубіжних країн. “З багатьма добрими починаннями, з багатьма “діячами добрими на ниві Господній” я мав радість познайомитися під час моїх подорожей Німеччиною, Францією та Швейцарією” [2, с. 84], – зазначав педагог. “Мені вдалося встановити дружнє спілкування з широким колом осіб у Росії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Англії, Бельгії та інших країнах; видати за кордоном іноземними мовами немало брошур” [2, с. 22], – писав пізніше М. Неплюєв.

Перебуваючи за кордоном, він знайомиться з освітянською діяльністю й творчістю німецького педагога Г. Дінтера (1760–1831 рр.), який значно вплинув на підготовку українського вчителя, формування його педагогічної майстерності. У своїй праці “Головні правила катехітики” він обґрунтував принципи та прийоми катехізації як головного методу навчання в старших класах народної школи.

Катехізацію Г. Дінтер розглядав як “мистецтво навчати за допомогою запитань і відповідей” [4, с. 334]. При цьому особливу увагу приділяв особистості катехіта – учителя Закону Божого, який має володіти такими якостями, як: проникливість, гострий розум, справедливість, моральність, душевність [9, с. 199].

Зауважимо, що під впливом німецького педагога Г. Дінтера значну роль у формуванні та розвитку високоморальної особистості, у підготовці педагога-майстра М. Неплюєв відводив учителю Закону Божого. З дозволу єпархіального архієрея Братська Дума підбирала й затверджувала кандидатуру в священники братської приходської церкви, який у школах Трудового братства викладав Закон Божий.

Методику постановки запитань, розроблена Г. Дінтером, широко запроваджували в навчальний процес народних училищ Сумщини та шкіл Трудового братства М. Неплюєва, а його вимоги до особистості педагога були досить актуальними на той час.

Професійна та наукова діяльність І. - Ф. Гербарта та А. Дістервега, їх погляди на особистість педагога, його роль у процесі взаємодії з учнями, самоосвіту вчителя та шляхи вдосконалення педагогічної майстерності були в центрі уваги передової інтелігенції Сумщини досліджуваного періоду. У освітніх закладах учнів навчали з урахуванням їх індивідуальних особливостей, вікових і психічних властивостей, про що неодноразово наголошували західноєвропейські вчені. Значно підвищилися вимоги до рівня викладання навчальних предметів, до фахової підготовки вчителя.

Передові ідеї кращих педагогів Західної Європи реалізувалися в закладах освіти Сумщини та значно вплинули на підготовку педагогічних кадрів. Висували нові вимоги до особистості вчителя, його педагогічної діяльності. Змінювалися підходи до системи підготовки майбутніх учителів і їх практичної діяльності, постала необхідність розбудови вищої педагогічної освіти. На зміну народним школам, випускники яких після складання відповідних іспитів здобували право працювати вчителем, прийшли гімназії з педагогічними класами. Наприкінці XIX ст. у м. Глухів відкривається перший в Україні вчительський інститут, розробляють питання організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. На основі передових ідей західноєвропейських педагогів здійснюють пошук нових підходів, принципів і методів навчання та виховання майбутніх учителів. Молодь Сумщини отримала можливість здобувати вищу педагогічну освіту у своєму краї, що значно покращило ситуацію в регіоні із забезпечення шкіл і гімназій високопрофесійними педагогами.

Висновки. Переклад творів визначних педагогів Західної Європи та поширення їх у сумському краї зумовило утвердження на Сумщині просвітницьких західноєвропейських ідей. Це поклало початок системі формування педагогічних кадрів у регіоні, сприяло підвищенню ролі вчителя в житті суспільства та розумінню важливості особистісних якостей педагога

в здійсненні навчально-виховного процесу та системі майстерної педагогічної взаємодії з учнями.

Список використаної літератури

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у 2 кн. / І. В. Зайченко. – Київ : Слово, 2010. – Книга І. Історія зарубіжної педагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 624 с.
2. Избранные сочинения Н. Н. Неплюева. – Сумы : Фолигрант, 2011. – Книга 1. – 288 с.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів / В. Кравець. – Тернопіль : Тернопіль, 1996. – 436 с.
4. Паротц Ю. Всеобщая история педагогики для руководства учащимся в нормальных школах / Ю. Паротц ; пер. с франц. А. А. Гергардта. – Санкт-Петербург : Типография А. М. Котомина, 1875. – 386 с.
5. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – Москва : Просвещение, 1981. – 528 с.
6. Рубинштейн М. М. История педагогических идей в ее основных чертах / М. М. Рубинштейн. – Москва, 1916. – 267 с.
7. Сумщина в історії України : навч. посіб. / В. І. Белашов, Л. І. Белашов, А. М. Близнюк та ін. ; ред. кол.: В. Ю. Голубченко (гол. ред.), А. М. Близнюк, М. П. Карпенко, Б. Л. Корогод. – Суми : МакДен, 2005. – 496 с.
8. Тесля М. П. О. О. Паліцин і “Паліцинська академія” / М. П. Тесля. – Суми : МакДен, 2010. – 424 с.
9. Шмидт К. История педагогики Карла Шмидта, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью народов. История педагогики от Песталоцци до настоящего времени / К. Шмидт. – 3-е изд., доп. и исправ. З. Ланге ; пер. Э. Циммермана. – Т. 4. – Ч. 1: Издание К. Т. Солдатенкова. – Москва : Типография Мартынова, 1880. – 596 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016.

Рудь О. Н. Реализация западноевропейских идей педагогического мастерства в образовательных учреждениях Сумщины середины XVIII–XIX вв.

В статье раскрыты вопросы реализации основных западноевропейских идей педагогического мастерства в учебных заведениях Сумщины середины XVIII–XIX вв. Представлено влияние на профессиональную подготовку учителя Сумщины исследуемого периода, развитие его педагогического мастерства научных трудов выдающихся западноевропейских мыслителей Д. Дидро, Ж.-Ж. Руссо, И. Базедова, Е. Траппа, Ф. Рохова, Г. Динтера, И.-Ф. Гербарта, А. Дистервега и др. Указано на становление системы формирования педагогических кадров в регионе, повышение роли учителя в жизни общества и понимание важности личностных качеств педагога в осуществлении учебно-воспитательного процесса и в системе мастерского педагогического взаимодействия с учащимися.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, идеи педагогического мастерства, профессиональная подготовка учителя, учитель-мастер.

Rud O. Realization of West European Ideas of Pedagogical Competence at Educational Establishments in Sumy Region in XVIII–XIX c.

The article is devoted to the questions of realization of the main West European ideas of pedagogical competence at educational establishments in Sumy region in XVIII–XIX c.

Was found out that important impact on professional teacher training, development of pedagogical competence in Sumy region of mentioned period, was made by professional activity and scientific works of outstanding West European philosophers D. Didro,

J.-J. Russo, J. Bazedova, E. Trappa, F. Rohova, G. Dinter, I.-F. Gerbart, A. Disterveg and others. Their advanced ideas were performed at educational establishments in Sumy region. New requirements to the teacher's character, his pedagogical activity were put forward. Was changed the system of training future teachers and their practical activity, arose the need to build higher pedagogical education. Folk Schools (graduates after passing appropriate exams acquire the right to work as a teacher) were replaced by grammar schools with pedagogical classes. The first pedagogical institute was opened in Glukhiv in the end of XIX c., organization of teaching and education in higher educational establishment were developed. Research of new approaches, principles and methods of teaching and education future teachers was based on advanced ideas of West European educators.

Formation of the system of teaching staff in Sumy region was held under the influence of West European pedagogical idea, the role of teacher increased in life of society and in understanding of importance of teacher's character in process of teaching and education, in the system of skillful pedagogical interaction with pupils.

Key words: *pedagogical competence, ideas of pedagogical competence, professional teacher training.*